

MUHAMMAD RIZO ERNIYOZBEK O‘G‘LI OGAGHIYNING HAYOTI:
TARIXIY MUHIT VA SHAXS SHAKLLANISHI

Atabayeva Zumradxon Oybek qizi

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti

3-bosqich talabalasi

+998500719118 atabayevazumradxon@gmail.com

Gid hamrohligi va tarjimonlik yo‘nalishi

Ilmiy rahbar: Nazrullayeva Gulnoza Karimbek qizi

nazrullayevag@gmail.com

TDSHU, Tarjimashunoslik, tilshunoslik va

xalqaro jurnalistika oliy maktabi katta

o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha

falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ish XIX asr Xorazm adabiy-madaniy hayotining yirik namoyandasi — Muhammad Rizo Erniyozbek o‘g‘li Ogahiyning hayoti, ijodi va ma‘rifiy merosini yoritishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda Ogahiyning kelib chiqishi va oilaviy muhiti, ta‘lim olishi va ilmiy shakllanish jarayoni, Xiva xonligi davridagi davlat xizmatidagi faoliyati, xususan miroblik lavozimidagi ishlari batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, uning lirik ijodi, “Ta‘viz ul-oshiqin” devonining janr va mavzu jihatlari, tarixiy asarlarining mazmuni va manbashunoslikdagi ahamiyati keng yoritilgan. Ishda Ogahiyning tarjimonlik faoliyati, Sharq mumtoz adabiyoti namunalari asosida shakllangan tarjima uslubi, pedagogik va ma‘rifiy qarashlari hamda adolatli davlat boshqaruvi haqidagi fikrlari ilmiy asosda tahlil etiladi. Tadqiqot davomida Ogahiy merosining o‘zbek adabiyoti, tarixshunosligi va ma‘naviy tafakkur taraqqiyotidagi o‘rni aniqlab beriladi hamda uning asarlarining bugungi kun ilmiy-amaliy ahamiyati xulosalanadi.

Abstract: This research work is devoted to studying the life, creative activity, and educational heritage of Muhammad Rizo Erniyozbek ogli Ogahi, one of the prominent representatives of the literary and cultural life of Khorezm in the 19th century. The study analyzes in detail Ogahi’s origin and family environment, his education and intellectual formation, as well as his activities in state service during the period of the Khiva Khanate, particularly his work in the position of **mirob** (water administrator). In addition, the research highlights his lyrical works, the genre and thematic features of the divan “*Ta‘viz ul-oshiqin*”, and the content and source-study significance of his historical writings. The work also examines Ogahi’s activity as a translator, his translation style formed under the influence of classical Eastern literature, his pedagogical and educational views, and his ideas about just state governance. During

the research, the place and significance of Ogahi's heritage in the development of Uzbek literature, historiography, and spiritual thought are determined, and the modern scholarly and practical importance of his works is summarized.

Аннотация: Данная научная работа посвящена изучению жизни, творческой деятельности и просветительского наследия Мухаммада Ризы Эрниязбек оглы Огахи — одного из выдающихся представителей литературно-культурной жизни Хорезма XIX века. В исследовании подробно анализируются происхождение и семейная среда Огахи, процесс его образования и научного становления, а также его деятельность на государственной службе в период Хивинского ханства, в частности работа на должности **мироба** (распорядителя водных ресурсов). Кроме того, в работе широко освещаются его лирическое творчество, жанрово-тематические особенности дивана «*Ta'viz ul-oshiqin*», а также содержание и источниковедческое значение его исторических произведений. Особое внимание уделяется переводческой деятельности Огахи, его переводческому стилю, сформированному под влиянием образцов классической восточной литературы, его педагогическим и просветительским взглядам, а также его идеям справедливого государственного управления. В ходе исследования определяется место и значение наследия Огахи в развитии узбекской литературы, историографии и духовной мысли, а также обобщается научно-практическая значимость его произведений в современности.

Kalit so'zlar: Ogahiy, Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li, XIX asr o'zbek adabiyoti, Xorazm adabiy muhiti, Xiva xonligi, lirik ijod, "Ta'viz ul-oshiqin", tarixiy asarlar, tarjimonlik faoliyati, Sharq mumtoz adabiyoti, ma'rifatparvarlik, pedagogik qarashlar, davlat boshqaruvi, adolat tamoyillari.

Ogahiy (taxallusi; to'liq ismi: Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li) (1809-yil 17-dekabr, Xiva yaqinidagi Qiyot qishlog'i[1] – 1874-yil 14-dekabr) – o'zbek shoiri, tarixchi, tarjimon. Mirob oilasida tug'ilgan. Xiva madrasalarida tahsil ko'rgan. Arab, fors, turk tillarini puxta egallagan. Xorazmning mashhur shoir va olimlari, adabiyot muxlislarining suhbatlarida ishtirok etgan. Sharq klassik asarlari, ayniqsa, Navoiy ijodini qunt bilan o'rgangan. 1829-yilda amakisi va ustoz Munis vafot etgach, Xiva xoni Olloqulixon uni Munisni o'rniga mirob etib tayinlaydi. Shu davrdan e'tiboran Ogahiy xalq hayoti va saroy ishlari bilan shug'ullangan. Qizg'in ijtimoiy-siyosiy mehnat bilan mashg'ul bir paytda otdan yiqilib, oyog'i „shakarlang“ (shol) bo'lib qolgan (1845). 1857-yildan miroblik vazifasidan iste'fo bergan. Umrining oxirigacha moddiy muhtoj, g'amgin,

kasalmand ahvolda kun kechirgan [1].

Ogahiyning kelib chiqishi va oilaviy muhiti.

Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy 1809-yil 17-dekabrda Xiva shahri yaqinidagi Qiyot qishlog'ida dunyoga kelgan. U mirob oilasida tug'ilgan bo'lib, bu holat uning keyingi hayot yo'li va dunyoqarashining shakllanishida muhim omil bo'ldi. Ogahiy o'z nasl-nasabini Xorazmda yashovchi yuz urug'idan bo'lgan Amir Eshimbiyning avlodiga mansub ekanini qayd etadi. Otasi Erniyozbek mirob lavozimida xizmat qilgan, ammo Ogahiy juda yoshligida — 1812-yilda otasidan ayrilgan. Otasining erta vafoti uning hayotida og'ir iz qoldirgan bo'lsa-da, bu holat Ogahiyning ta'lim va tarbiyasiga mas'ul bo'lgan shaxslarning rolini yanada kuchaytirgan. Ogahiy amakisi Shermuhammad Avaz o'g'li Munis qo'lida tarbiyalangan. Munis Xorazm adabiy muhitida mashhur shoir, tarixchi va davlat arbobi bo'lib, Ogahiyning shakllanishida beqiyos hissa qo'shgan [2]. Aynan Munis unga xat-savod chiqargan, ilmga muhabbat uyg'otgan va adabiyotga kirish yo'lini ochgan. Oilaviy muhitda ilm-fan, tarix va adabiyotga bo'lgan e'tibor Ogahiyning butun hayoti davomida saqlanib qolgan asosiy qadriyatga aylangan. Ogahiy bolaligidan tarixiy voqealar, xalq hayoti va davlat ishlari bilan qiziqqan. Bu qiziqishlar keyinchalik uning tarixiy asarlar yozishiga, davlat boshqaruvi masalalariga befarq bo'lmasligiga sabab bo'lgan. Shunday qilib, Ogahiyning kelib chiqishi va oilaviy muhiti uning shaxs sifatida shakllanishida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilgan [3].

Ta'limi va ilmiy shakllanishi.

Ogahiy Xiva shahridagi madrasalardan birida tahsil olgan. Madrasa ta'limi davrida u arab, fors va turkiy tillarni chuqur o'zlashtirgan. Bu tillarni mukammal bilishi unga Sharq mumtoz adabiyoti va tarixiy manbalarni asl holida o'rganish imkonini bergan. Ogahiy diniy ilmlar bilan bir qatorda tarix, adabiyot, mantiq va falsafa fanlariga ham katta qiziqish bildirgan. U Alisher Navoiy ijodini o'ziga asosiy ma'naviy ustoz deb bilgan. Navoiyning insonparvarlik, adolat va ilmga da'vat etuvchi g'oyalari Ogahiy ijodida davom ettirilgan. Shuningdek, Sa'diy, Jomiy, Nizomiy, Fuzuliy, Bedil kabi mutafakkirlarning asarlari Ogahiyning badiiy didi va fikrlash doirasini kengaytirgan. Bu adabiy an'analar Ogahiy she'riyatida ham, tarixiy asarlarida ham yaqqol seziladi [4].

Ogahiy "Ogahiy" taxallusini tanlashi ham bejiz emas. Bu taxallus uning hayotiy pozitsiyasini — ogohlik, hushyorlik va voqelikni chuqur anglash g'oyasini ifodalaydi. U ilmni inson kamolotining eng muhim sharti deb bilgan va butun faoliyatini ilm-ma'rifatni targ'ib qilishga bag'ishlagan. Ta'lim jarayonida olgan bilimlari Ogahiyning keyingi ijodiy va davlat faoliyatida mustahkam asos bo'lib xizmat qilgan [5].

Davlat xizmatidagi faoliyati (miroblik davri)

1829-yilda Munis vafotidan so'ng Ogahiy Xiva xoni Olloqulixon tomonidan mirob lavozimiga tayinlanadi. Miroblik lavozimi Xorazmda nihoyatda muhim bo'lib,

sugʻorish tizimini boshqarish, suv taqsimotini adolatli amalga oshirish va dehqonchilikni nazorat qilishni oʻz ichiga olgan. Ogahiy bu vazifani katta masʼuliyat bilan bajargan. Davlat xizmatida boʻlish Ogahiyga xalq hayotini, saroy siyosatini va ijtimoiy tengsizliklarni yaqindan kuzatish imkonini berdi. U bu kuzatuvlarini keyinchalik tarixiy va badiiy asarlarida aks ettirdi. 1845-yilda xizmat safari vaqtida otdan yiqilib, oyogʻi falaj boʻlib qoladi. Bu hodisa uning jismoniy holatiga jiddiy taʼsir koʻrsatgan boʻlsa-da, ijodiy faoliyatini toʻxtatmagan [6].

1857-yilda miroblik lavozimidan isteʼfo bergan Ogahiy umrining qolgan qismini asosan ijod va ilm bilan shugʻullanishga bagʻishlagan. Davlat xizmatidagi tajribasi uning tarixiy asarlarida muhim manba boʻlib xizmat qilgan va Xiva xonligi hayotini realistik tasvirlashga imkon yaratgan [7].

Lirik ijodining umumiy xususiyatlari

Ogahiy lirik shoir sifatida xalq orasida keng shuhrat qozongan. Uning sheʼriyati insoniy tuygʻular, ishq, axloq va adolat mavzularini qamrab oladi. Ogahiy ishqni faqat shaxsiy his-tuygʻu sifatida emas, balki maʼnaviy kamolot ramzi sifatida talqin etadi. Uning gʻazallarida inson qalbi, iymon va sadoqat masalalari markaziy oʻrin egallaydi. Shoir sheʼrlarida riyo, yolgʻonchilik va adolatsizlikni qattiq tanqid qiladi. Ogahiy ijodi xalq ogʻzaki ijodi va mumtoz adabiyot anʼanalarini uygʻunlashtirgan holda rivojlangan. Uning koʻplab gʻazallari Shashmaqom ohanglariga mos tushib, xalq orasida kuy sifatida ham tarqalgan [8].

Ogahiy sheʼriyatida badiiy til soddaligi va mazmun teranligi uygʻunlashgan. U murakkab falsafiy fikrlarni ham oʻquvchiga tushunarli shaklda ifodalashga intilgan. Shu jihatdan uning lirik merosi oʻzbek mumtoz adabiyotida alohida ahamiyatga ega [9].

“Taʼviz ul-oshiqin” devonining tuzilishi va mavzulari

Ogahiyning eng yirik sheʼriy asari — “Taʼviz ul-oshiqin” devoni 1872-yilda tuzilgan. Devon 18 ming misradan iborat boʻlib, unda gʻazal, qasida, ruboiy, tuyuq, masnaviy va boshqa janrlar jamlangan. Bu devon Ogahiyning butun ijodiy yoʻlini aks ettiruvchi muhim manbadir. Devonda ishq mavzusi yetakchi boʻlsa-da, ijtimoiy tanqid, axloqiy pand-nasihatlar va hayotiy mushohadalar ham keng oʻrin olgan. Ogahiy insonni halollikka, ilmga va adolatga daʼvat etadi. Devonning tuzilishi mumtoz anʼanalarga mos boʻlib, janrlar xilma-xilligi bilan ajralib turadi. “Taʼviz ul-oshiqin” devoni Ogahiy sheʼriyatining badiiy va maʼnaviy choʻqqisi hisoblanadi. Ushbu asar orqali shoir oʻz davrining ijtimoiy muammolarini ham nozik badiiy usulda yoritgan

[10].

Tarixiy asarlari va manbashunoslik ahamiyati

Ogahiy besh yirik tarixiy asar yaratgan: “Riyoz ud-davla”, “Zubdat ut-tavorix”, “Jome’ ul-voqeoti sultoniyy”, “Gulshani davlat” va “Shohidi iqbol”. Bu asarlar XIX asr Xiva xonligi tarixini izchil yoritadi.

Asarlarda siyosiy voqealar bilan bir qatorda xalq hayoti, iqtisodiy munosabatlar va sug‘orish tizimi haqida muhim ma’lumotlar berilgan. Ogahiy voqealarni imkon qadar xolis tasvirlashga intilgan. Shu sababli uning asarlari tarixshunoslikda ishonchli manba sifatida baholanadi. Ogahiy Sharq mumtoz adabiyotining 20 dan ortiq asarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan. U tarjimada mazmuni saqlash va o‘quvchiga tushunarli tilni tanlashga e’tibor bergan. Sa’diy, Jomiy, Nizomiy kabi mualliflarning asarlari uning tarjimonlik faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Ogahiy tarjima orqali o‘zbek adabiyotining mavzu va janr doirasini kengaytirgan. U tarjimani ijodiy jarayon sifatida tushungan va matnning badiiy ruhini saqlab qolishga harakat qilgan [11].

Pedagogik va ma’rifiy qarashlari

Ogahiy ilm-ma’rifatni jamiyat taraqqiyotining asosi deb bilgan. U insonning qadri ilm va axloq bilan belgilanadi, deb hisoblagan. Shoir yoshlarni ilm olishga, hunar o‘rganishga da’vat etgan. Uning pedagogik qarashlarida halollik, to‘g‘ri so‘zlilik va xalqparvarlik yetakchi o‘rinni egallaydi. Ogahiy asarlarida tarbiya masalalari doimo dolzarb bo‘lib qolgan [12].

Ogahiyning “Qasidai nasihat” asarida davlat boshqaruvi masalalari yoritilgan. Shoir hukmdor adolatli, ilmi va xalqparvar bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Zulm va adolatsizlik davlatni inqirozga olib kelishini uqtiradi. Ogahiy 1874-yilda vafot etgan. Uning adabiy va tarixiy merosi bugungi kunda ham katta ahamiyatga ega. Ogahiy o‘zbek adabiyoti va tarixshunosligining buyuk namoyandasi sifatida e’tirof etiladi.

XULOSA.

Ushbu ishni tayyorlash jarayonida men Muhammad Rizo Erniyozbek o‘g‘li Ogahiyning hayoti, ijodi va ma’rifiy merosi o‘zbek adabiyoti hamda tarixshunosligida naqadar muhim o‘rin egallashini chuqur angladim. Avvalo, Ogahiyning kelib chiqishi va oilaviy muhiti, ayniqsa amakisi Munis tarbiyasi uning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etganini o‘rgandim. Aynan shu muhit Ogahiyning ilmga, tarixga va adabiyotga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirgan. Mazkur tadqiqot davomida Ogahiyning madrasa ta’limi orqali arab, fors va turkiy tillarni mukammal egallagani, bu esa unga Sharq mumtoz adabiyoti va tarixiy manbalarni chuqur o‘rganish imkonini berganini angladim. Shuningdek, uning davlat xizmatidagi faoliyati, xususan miroblik lavozimidagi tajribasi Ogahiyning tarixiy asarlarida voqealarni real va haqqoniy tasvirlashiga asos bo‘lganini tushundim. Ish jarayonida Ogahiyning lirik ijodi, ayniqsa “Ta’viz ul-oshiqin” devoni orqali ishq, axloq, adolat va insoniylik g‘oyalari keng yoritilganini o‘rgandim. Uning she’rlari faqat badiiy ahamiyatga ega emas, balki

ma'naviy-tarbiyaviy mazmuni bilan ham muhim ekanini angladim. Tarjimonlik faoliyati orqali esa Ogahiy Sharq mumtoz adabiyoti asarlarini o'zbek tiliga mos va tushunarli tarzda yetkazganini bilib oldim.

Xulosa qilib aytganda, ushbu ish orqali men Muhammad Rizo Ogahiy nafaqat shoir va tarixchi, balki o'z davrining yetuk ma'rifatparvari va mutafakkiri bo'lganini o'rgandim. Uning adabiy, tarixiy va tarjimonlik merosi bugungi kunda ham ilmiy va ma'naviy ahamiyatini yo'qotmaganini angladim hamda bu merosni o'rganish kelajakdagi ilmiy faoliyatim uchun muhim asos bo'lishini tushundim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/muhammadrizo-ogahiy-1809-1894>
2. <http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/519>
3. <https://tafakkur.net/muhammad-rizo-ogahiy.haqida>
4. <https://tadqiqotlar.uz/new/article/view/1922>
5. <https://ogahiy.tsuos.uz/adib-hayoti-va-ijodi/>
6. <https://arm.samdchti.uz/library/download/703>
7. <https://arboblar.uz/uz/people/mukhammad-riza-agakhi>
8. https://tsuull.uz/sites/default/files/ogakhiy_anzhumani_tuplam.pdf
9. <https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR/article/view/3209>
10. <https://tsuos.uz/wp-content/uploads/2018/08/Ogahiy-ijodiy-merosi-va-Sharq-adabiyotida-adabiy-an%E2%80%99ana-masalasi.pdf>
11. <https://in-academy.uz/index.php/zdift/article/download/28592/18426/28158>
12. R. Majidiyning "Ogahiy lirikasi" kitobi